

УДК 821.162.1 О. Гроза

Юлія Савчук
Київський національний університет імені Тараса ШевченкаОБРАЗ ЛІРНИКА
В ПОЕЗІЇ ОЛЕКСАНДРА ГРОЗИ

Ця стаття є спробою визначення ролі віща в українській та польській літературі, а саме у поетичній творчості Олександра Грози.

Ключові слова: пророк, віщ, лірник, романтизм, народ.

Ten artykuł jest próbą określenia roli wieszczki w literaturze polskiej i ukraińskiej, a mianowicie w twórczości poetyckiej Alexandra Grozy.

Keywords: prophet, soothsayer, lyrist, Romanticism, people.

This article is an attempt to define the role of prophet in the Ukrainian and Polish literatures, namely in AlexandrGroza'spoetry.

Wyrazy kluczowe: prorok, wieszcz, lirnik, romyntyzm, naród.

Поняття «пророк» або «віщ» розпочинає свою історію ще з доби романтизму, а затверджується в літературі протягом наступного століття. На початку свого існування ця назва використовувалася, як синонім до слова «поет», тому саме навіть поширення цього поняття означало, що з'явилася потреба іншого, ніж до тієї пори, окреслення значення митців у суспільстві, а також іншої побудови їхньої ієрархії. Використовуючи це поняття, літературні критики та дослідники літератури посилалися на праобрази мудреців зі Старого Заповіту, звертаючи увагу на те, що їхні слова були наділені пророчою силою, а також витлумачували Божі знаки. Поняття польського «віща» охоплює велику парадигму значень — це не лише поет, посвячений візіонер чи представник профетизму, передусім це духовний очільник народу.

Найбільш виразно про роль поетів-пророків заговорив у своїх працях Маурицій Мохнацький напередодні Листопадового повстання. На чолі віщів польського романтизму він ставив Міцкевича, Мальчевського і Гощинського, іноді долучав також Залеського. Творчість інших представників доби не була настільки філософськи проникливою в аналізі хвилин історичного напруження, тому й залишилися на узбіччі. Після Листопадового повстання про пророків заговорили гучніше та частіше «створювали» нових. Дехто з дослідників навіть розкритикував це явище (Леон Зенкевич писав, що пророком сьогодні називають кожного, хто просто бачить надходження важливих часів для польської історії). Згодом відбувся процес селекції, під час якого пророками були визнані лише Міцкевич, Словацький та Красинський, а в добу романтизму були додані ще Мальчевський і Гощинський. В історії літератури існує тенденція до стирання прізвиськ пророків з мірою віддалення доби романтизму, що зрештою і сталося з Юзефом Богданом Залеським, Вінцентом Полем, Стефаном Гарчинським, Томашем Августом Олізаровським чи Густавом Зелінським.

В епоху польського романтизму, а точніше романтизму після Листопадового повстання, одночасно існували дві конкуруючі між собою тенденції в ієрархії тогочасних поетів. Перша, яка визнавала керівником Адама Міцкевича, наголошувала на великій кількості «визначних співців», видатних — як вважалося — талантів, сприяла появі нових польських поетів, які ідейно, тематично, поетично та територіально прирівнювалися до своїх попередників. Друга ієрархія була спрямована на виокремлення трійки головних пророків польського романтизму. Пошуки цієї пророчої трійки базувалися на античній традиції виокремлення великих поетичних триад: Вергілій — Горацій — Овідій, Есхіл — Софокл — Евріпід, Геродот — Фулід — Ксенофонт. До того ж трійця в польській літературі набувала і особливого сакрального значення, оскільки співставлялася зі Святою Трійцею. Вперше виокремив таку пророчу трійцю Ян Садовський та зарахував до неї Красінського, Міцкевича і Словацького, як чоловічих представників найважливіших напрямків польської сучасної поезії. Утвердження цього тріумвірату зсувало в тінь інших потенційних його учасників.

Хоча й було багато критиків першої ієрархії, проте не можна не погодитись з тим, що кожен з її представників зробив великий внесок в історію польської літератури. Зі слів Міцкевича ми дізнаємося, що Бродзінський перший уклав наукову філософію Польщі, Вронський єдиний з політиків і філософів оцінив місію Наполеона, передбачив прихід нової епохи, Красінський перший спробував створити пророчу драму, Гарчинський перший з поміж усіх поетів-пророків оголосив, що прийшов з посланням, литовська школа ж першавпровадила до літератури світ духів, щоб виявити приховані смисли всього, що відбувається на землі.

Як бачимо, всі ці поети тримали свою першість у різних сферах літературного життя, та існувала категорія, що їх єднала. Цією категорією був народ. Для романтиків народ вважався вічною категорією, а народні маси були заангажовані для перетворення світу. У часи народного поневолення (як тоді було у Польщі та Україні) література все більше виконувала не лише художню функцію, а й мала також соціальне призначення. Кожне слово сказане для народу розцінювалося як дія або спричиняло конкретні справи своїм агітаційним сенсом. Особливою силою слова володів романтичний віщ, що мав місію провадити людство дорогою Правди, яка була для нього найвищою моральною категорією. В українській літературній традиції функцію і роль пророків на себе перебрали народні співці, яких називали бандуристами, лірниками, перебендями, боянами, вайделотами, кобзарями, думкарями, дударями, старцями, знахарями та ворожбитами. Польський віщ і український пророк-кобзар мають винятковий привілей висловлювати у своєму поетичному слові прагнення народу і відповідати за майбутню долю народу та Вітчизни. Тому не випадковим та цілком вмотивованим є той факт, що у творчості такого представника «української школи», як Олександр Гроза, який з самого дитинства відчував тісний зв'язок з народом, досить часто ліричний герой виступає в ролі пророка-лірника або бандуриста. Постать кобзаря є одним з символів української культури. Народних співців сприймали, як особливих людей, посланців, які володіють даром передбачати майбутнє. Поширеним було поняття «Божий чоловік», яке вживалося слухачами на окреслення народних співців. Це

підкреслювало їхній особливий зв'язок із Богом, своєрідне посередництво між Богом та людьми. П. Житецький вказував на те, що у другій половині XIX ст. залишилися поодинокі співці-рапсоди, котрі дивилися на своє ремесло «як на богугодну справу, яку заповів їм сам Ісус Христос, який після вознесіння свого призначив для проповіді свого вчення не лише одних Апостолів, але і сліпих, і хромих». Ф. Колесса, досліджуючи музику дум зауважував, що своєю ритмічною стороною дума нагадує рецитацію церковної відправи. Досить часто співці виступали сліпими, що ще більше підкреслювало їхній надприродний дар «надбачення», тобто прочитання Божих знаків, яких не можуть побачити навіть зрячі.

Зародившись в українському романтизмі, культ козака-бандуриста досягнув кульмінації після видання «Кобзаря» Тараса Шевченка. Особлива роль кобзарів відводилася у формуванні патріотичних почуттів народу, формуванні національної свідомості та української ментальності під час національно-визвольної боротьби українського народу та турецько-татарського загарблення. У своїх піснях-думах кобзарі ушляблювали пам'ять полеглих воїнів, оповідали визначні історичні події або ж передікали їх, застерігаючи та даючи настанови своїм сучасникам. Нерідко також своїми піснями вони надихали письменників, наприклад, Падура згадує кобзаря з Кальника, а Чайковський — бандуриста-мандрівника Левка. Найбільш відомими ж в літературі лірниками є Гусляр з «Дзядів», Хальбан з «Конрада Валенрода» та Вернигора, про якого писали Чайковський, Словацький, Виспянський чи Семеньський.

У поезії Олександра Грози також досить часто трапляється цей тип романтичного героя. Найкраще він представлений у творах переважно історичної тематики таких, як: «Soroła. Duma ukraińska», «Śpiew Zaporozców» та «Starosta Kaniowski. Powieść Ukraińska». У цих поезіях співці оспівують відомі історичні події та визначних історичних або легендарних осіб. У переважній більшості творів лірник з'являється на початку твору та являє собою оповідача, іноді — наприкінці, підбиваючи підсумки та даючи настанови. Місцем зустрічі читача зі співцем у творах Олександра Грози виступає могила, що створює атмосферу більшого містицизму. Наприклад, у творі «Soroła. Duma ukraińska» таким місцем виступає братська могила козаків, що загинули під час битви з татарською ордою, а у поезії «Starosta Kaniowski. Powieść Ukraińska» — могила, вбитої дочки Ганни.

У творі «Soroła. Duma ukraińska» розповідається напівлегендарна історія про козака Сороку, який поліг зі своїми побратимами у битві, захищаючи місто від навали татар. Могилу, в якій було поховано полеглих, і назвали «Сорокою». Саме біля могили вперше ми знайомимося з мудрим лірником, який сидить та співає пісень:

Jakgołąb' siwy, śpiewak wiekowy
Z swą lira w ręku siadł na mogile,
Patrzył przez chwilę, dumał przez chwilę,
I zagrał temi rymując słowy... [3, c. 82]

Свою пісню лірник розпочинає словами жалю про те, що не залишилося вже в Україні співців, які б могли прославити у своїх піснях видатних українців. У цих словах ми можемо почути сум за минулим та нарікання на сучасне покоління (це було притаманним для літератури доби романтизму, що уславлювала активну мисливину та критикувала негативні риси пасивної сучасності):

Ej Rusi! Rusi! Gdzie tve śpiewaki?
 Padł w boju wielki Ataman taki,
 A niemasz pieśni zaśpiewać komu...
 Młodości moja! czemuż nie w domu?
 Młodości! jak ja ciebie dogonię,
 Jak pieśń zaśpiewam, w lirę zadzwonię?..
 Daremniebłądzą oczyma,
 Przeszedł wiekpieśni... piewcówjuż niema! [3, c. 83]

Свою пісню лірник присвячує уславленню юнака Архора, душа і серце якого лежали до військової справи, та який згодом став видатним отаманом Сорокою. Співець розповідає про три його військові походи на Візантію, під час яких він привозить в Україну чудотворний образ, святого отця та будівника, який знався на зведенні церков (ідеться фактично про поширення церковної справи в Україні).

У поезії «Starosta Kaniowski. Powieść Ukraińska» таким співцем постає старий батько Ганни, який дні та ночі проводить на могилі своєї доньки з лірою в руках:

LeczrówniejnamogileojciecHanny śpiewa;
 Białabrodafalaminalicamuspływa,
 Oczypodniósł kuniebu, zpiersiprzytłumiony
 Wydobył głos, i z liry żałośnemi tony,
 I z sercem go ożenił, i przez wdzięczne pianie
 Kołysał swoje dziecię na wieczyste spanie,
 I kołysał je w wiosnie, i kołysał w lecie;
 Przyszła jesień, a za nią zimowe zamiecie,
 Mrozy, lody, i starzec z swoją lirą w dłoni
 Po raz ostatni gościł na grobie swej doni,
 Po raz ostatni śpiewał... [3, c. 199]

Старий батько після смерті дитини саме в пісні знаходить відраду та втіху, яка продовжує йому життя. У словах «Kołysał swoje dziecię na wieczyste spanie» [3, c. 199] можна простежити думку про те, що лірник мав зв'язок і з потойбічним світом, адже співав-заколював свою доньку, мов живу.

На згадки козаків про лірника, якого автор називає Бояном, ми натрапляємо також у такому творі, як «Śpiew Zaporozców»:

A jak wrócim w domy nasze,
 Ojce w górę wzniosą czasie,

I Bojan naszej pamięci
Wiekuistą pieśń poświęci [3, c. 14]

З цього уривку ми дізнаємося про те, що пісня бояна була для козаків найбільшою дякою та нагородою за всі їхні страждання, битви та перемоги. Слава їхня увіковічнюється лише завдяки співцям, які присвячують свої пісні найкращим лицарям свого народу.

Отже, можна говорити про те, що і в польській, і в українській літературах існували свої пророки, які мали особливе сакральне значення для народу, виступали його духовними провідниками та наставниками. Безперечно, вони різнилися в багатьох аспектах, проте єднала їх категорія народу, на який вони спрямовували всі свої творчі сили та натхнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вавжинська Ю. Тарас Шевченко і польський романтизм (топіка і символіка профетизму, лицарства, тиранії) / Юлія Вавжинська. — К., 2006.
2. Венглінський Л. Твори у двох томах. Т. I. Вибрані поезії українською мовою / Лев Венглінський. — Київ, 2011.
3. Падура Т. Вибрані твори / Томаш Падура; упорядкував, передмова та примітки Р. Радишевського. — Київ, 2012.
4. Радишевський Р. Тарас Шевченко і польський романтизм: стан і перспективи дослідження / Романтизм: між Україною та Польщею // Київські полоністичні студії. — Том V / Ростислав Радишевський. — К., 2003. — С. 162.
5. Bachórz J. Wcieniuwieszczów / Zapomniane wielkości romyntyizmu / Józef Bachór. — Poznań, 1995. — P. 9.
6. Groza A. Poezye, tom II / Alexandr Groza. — Wilno, 1843. — P. 14–199.
7. Markiewicz H. Rodowód i losy mitów trzech wieszczów / Z historii literatury polskiej. Tom II / Henryk Markiewicz. — W., 1985. — P. 21.
8. Trojanowiczowa Z. Wielcy i mniejsi romyntyscy. Jak do tego doszło? / Zapomniane wielkości romyntyizmu / Zofia Trojanowiczowa. — Poznań, 1995. — P. 25.